

Albert Kos

DRUŽBENA ETIKA SLOVENSКИH PROTESTANTOV*

[157] Vse izpremembe, ki jih je od konca srednjega veka zaznati v gospodarskem in družbenem sestavu slovenskih dežel, podobno kot v drugih deželah nemškega območja, so morale zrahljati dotedanje relativno ravnotežje v družbeni stavbi in hkrati omajati veljavo dotedanjih teorij. Vzporedno z novim verskim naukom, s katerim je skušala reformacija na novo določiti razmerje do boga, je bilo treba skonstruirati tudi nov red v vesoljstvu, v katerem bi našli vsi posamezni elementi svoje smiselno mesto in ki bi predstavljal tisto skladnost, po kateri človek nenehno hrepeni. [...]

Tudi družba ima po protestantskem naziranju svoj izvor v bogu in je nerazdružni del enovito pojmovanega stvarstva. [...] Tu je torej izhodišče protestantskega nazora o družbi, ki se po volji božji podreja dvema načeloma: božjemu redu in pokorščini, ter se s tem vključuje v vesoljni red. Predstava tega pri »vseh stvareh« enakega razmerja do stvarnika je pri Luthru tako dosledna, da pojmovno ne pozna delitve med naravo in družbo, temveč sta obe v smislu [158] iste zakonitosti neločljiva celota: božje stvarstvo. [...] Enovito pojmovanje stvarstva pa ima za posledico, da posamezni pojmi nimajo svojega doslednega, danes značilnega pomena, temveč se netočno uporabljajo tudi za razmerja, iz katerih smiselno ne morejo izhajati. Tak primer je »pokorščina«, ki danes pomeni človekovo pozitivno zadržanje nasproti nekemu predpisu ali zapovedi in ki je torej etično-pravni pojem. V naši [obravnavani] zvezi pa je smisel tega pojma širši in nekako nadomešča šele pozneje nastali pojem zakonitosti v stvarstvu.

* Gl. pojasnilo v nadaljevanju, str. 262–263. Ured.

Pri protestantih gre za božji red, ki je rezultat božje volje in ki vključuje »vse stvari« v enakem načelnem razmerju podrejenosti temu redu kot višji enoti. Isti red pa določa razne stopnje te podrejenosti, »pokorščine«, tako da stvari glede na funkcijo, »božjo službo« [službo Bogu], ki jim je po isti božji volji določena, vendarle niso na isti ravni.

Božji red je nekaj od boga danega in določenega. Ta red pa se glede na zadnji smoter človeka, zveličanje v bogu, ne ostvarja v prvi vrsti s pomočjo postave. Tudi etika kot sistem norm za razmerje med ljudmi ima svoj izvor v bogu, toda dosledno protestantskemu nauku, ki je dal ves poudarek na vero, ni utemeljena v bogu-zakonodajalcu, temveč v bogu-odrešeniku. Zato je potrebna pri protestantskem pojmu pokorščine še druga omejitev: da ni dopolnitev postave, temveč vere. Pokorščina je etično načelo, ki je rezultat vere in z vero dosežene krščanske svobode. »Pokorščina je vseh del žlahtnost inu dobruta, katera se same božje besede drži.«¹ [...]

Tako je torej edini nagib za človekovo razmerje do boga ljubezen, ki izhaja iz vere [...] Izpolnjevanje postave sledi potem samo po sebi kot ostvaritev ljubezni do boga.

Kaj je vsebina te ljubezni? Delati, kar je bogu ljubo. Bog sam ne potrebuje nobenih dobrih del zase, temveč želi, naj dobra dela služijo našemu bližnjemu. [...]

[159] Tako je protestantski nauk po čudovitem ovinku spet postavil pokorščino na realna tla človeških razmerij in ji vrnil njen etično-pravni pomen. V tem smislu služiti bližnjemu, je prava božja služba, ki se pridružuje najvišji božji službi – veri v boga. Pokorščina, torej konkretno pokorščina nasproti bližnjemu, je dopolnitev krščanske svobode pred bogom.

To je bistvo Luthrovega nauka, ki ga je prevzel Trubar in ki se nekoliko loči od Melanchthonovega. Melanchthon namreč ne konstruira svojega etičnega sistema na tako zapleten način kot Luther, temveč ga naslanja na pojem »societas«, prevzet iz antike, kar seveda ni isto kot moderni pojem družbe. Gre samo za ponovitev Aristotelovega nazora, da je človek po svojem bistvu družljivo, z ljudmi živeče bitje. Volja božja hoče dobro organizirano družbo, ki naj živi

1 Dalmatin, Biblija, Predgovor čez stari testament, 2.

v miru med seboj in izvršuje pravo božjo službo. Zato izvaja Melanchthon etična načela iz te prvotne, človekovemu bistvu imanentne lastnosti. [...]

Božja postava pa navzlic poudarku vere in iz nje izvedene etike ljubezni ni izgubila svoje veljave in vloge. Najprej je postava verniku samemu določno navodilo, katera dela naj opravlja, da ostvari z vero nastalo ljubezen. Ni namreč v skladu z vero in krščansko svobodo, če si kdo sam, svojevolsko izbira dela,² s katerimi hoče bogu služiti, kot na primer redovniki. [...]

Božja postava, izražena v božjih zapovedih, je človeku vrojena, tako da ima sam v sebi merilo in ideal svojega ravnanja. »Ta tretja postava, *lex moralis*, katero je Bug nerpopej v tu človeško srce zapisal inu potle za volo kir je ta postava skuzi ta greh v tim človeku temna inu nezastopna ratala, je Bug te postave *summo* [povzetek], tu je, te deset [160] zapuvidi na kamnite table postavil inu dal vsem ludem ... v le-ti postavi je ta večna, trdna, stanovita, sveta, čista, modra, dobra, pravična vola inu šega božja postavljena inu nom rezodivena ...«³ Človek, ki je z vero in z blagodatjo milosti božje že preroben, je sam sposoben spoznati greh in se boriti proti elementom svoje stare zle narave ter izpolnjevati iz ljubezni ljudem in božjemu redu dolžno pokorščino kot dopolnitev prave krščanske svobode pred bogom. Tak vernik je v istem smislu svoboden tudi pred tem, v njegovo srce vcepljenim naravnim zakonom, božjimi zapovedmi. To je druga oblika krščanske svobode – svobode vesti.

[161] Človekov položaj je določen po mestu, ki mu je dano v božjem redu. [...] Vsaka stvar je v razmerju do boga in božjega reda v določenem stanu. »Mi smo tudi h timu katehizmu perdjali ene mulitve inu navuke, koku vsaki suj stan ima pelati po zapuvedi inu voli božji.«⁴ Tudi bog ima svoj stan, to je položaj, ki ga zavzema kot bog v stvarstvu. Prav tako so človeška razmerja v božji red vključen sistem stanov. Tako lahko opredelimo stan kot objektivni krog dolžnosti, s katerimi je združen človekov položaj v stvarstvu v okviru božjega reda in v razmerju do boga.

2 Dalmatin, Biblija, Slovenska predgovor.

3 Trubar, Novega test. II. del: Predgovor čez ta list h tim Rimlanom.

4 Trubar, Abecedarium.

Te dolžnosti pa izhajajo iz določenih pojmovanj in so mnogovrstne. Izhodišče je pri tem človek kot »božja stvar«, ki je do drugih v individualnem razmerju, toda podrejena seveda zmerom božjemu kot nadosebnemu redu. [...] Četrta božja zapoved »zapopade vse stanuve, zakaj ta zakon je zvirek, iz katerega vsi stanuvi zvirajo«. ⁵ Misel, ki jo srečamo že pri Aristotelu. Druga taka zapoved, ki obsega vse stanove, je »ta beseda, katera ukazuje inu zapoveduje, de imamo našiga bližniga lubiti kakor sami sebe«. ⁶

[162] Kot so vse stvari z vidika podrejenosti v enakem razmerju do boga, tako so tudi vsi stanovi etično popolnoma enakovredni. »Per tim imamo mi zamerhati, de ... bodo vsi stanuve od Buga postavljeni, potrjeni, de so dobri, pridni [koristni] inu hvale vredni.« ⁷ Vsakdo najbolj služi bogu prav v stanu, v katerega je postavljen. ⁸ Med seboj pa so tudi stanovi kakor ljudje neenaki in drug drugemu podrejani, »... so tudi ti stanuvi unglih [neenaki]«. ⁹ Tako se z Luthrovim sistemom stanov obstoječi družbeni okvir prav nič ne izpremeni. Drugo načelo ga dejansko približuje tomistični etiki, ki je postavljala posamezne stanove v različno razdaljo od boga: hierarhično razčlenjena piramida je bila podoba srednjeveškega družbenega reda. [...]

Poklic je smiselno vezan s stanom. Toda medtem ko pomeni stan že nekak objektivirani, nadosebni red, v katerega kdo vstopi ali bolje: je postavljen, je poklic subjektivno pojmovani krog dolžnosti glede na tistega, ki te dolžnosti izvršuje. [...]

V tem okviru dopolnjuje poklic kot izvrševanje določenih dolžnosti poklic k določenim dolžnostim, namreč individualna sposobnost za določeno službo. Tako se rabi [beseda] poklic tudi v svojem etimološkem pomenu kot poziv h kakemu poklicu, v kak stan. [...] Poziv je lahko splošen ali poseben. »Edno je gmajn poklicanje, drugo pak je suseb. Od tiga gmajn poklicanja pravi Bog: V potu tvojiga lica ti bodeš jedel svoj kruh. [...]« ¹⁰

5 Trubar, Hišna postila II, 152.

6 Prav tam.

7 Trubar, Psalter 261.

8 Trubar, Hišna postila II, 154, 225.

9 Trubar, Hišna postila I, 121.

10 Juričič, Postila I, 3.

[164] Prav poklic je tisto konkretno določeno mesto, na katerem naj vsakdo v polni meri opravlja službo bližnjemu in s tem v pokorščini ostvarja ljubezen do boga. Pošteno izvrševanje poklica je posebna in največja miloščina, ki jo moremo dati bližnjemu, in poklic sam je najpomembnejše področje za udejstvovanje karitativnosti kot socialnega regulatorja.

Vse to nam osvetljuje izpremenjeni odnos, ki ga je imela družba 16. stoletja do dela. Izvrševanje poklica je služba par excellence. Delo ne le da ni prepovedano, temveč naravnost zapovedano. »Edan karščenik nejma zaobstojn sedeti ali nedelavan biti, temuč ima delati ali z rokami ali z ustmi to, kaj je prav inu pošteno.«¹¹ Leta 1524 so na državnem zboru v Regensburgu odpravili mnogo praznikov, »za volo kir vsi žlaht [raznovrstni] ljudje ob praznikih nervec grešijo, lini prez [brez] dela side ...«¹²

Takó je delo kot življenje sólo nekaj prehodnega, nekaka preizkušnja za zveličanje, brez vsakršne samostojne, ustvarjalne vloge na tem svetu. Saj Kristus ni prišel na svet zato, da bi izpreminjal zunanji red stvari. Kajti vse, kar je, je božja stvar in red.¹³ Pomen in vloga dela ni v tem, da nam zagotavlja dostojno življenje. Kristjan mora na tem svetu trpeti in šele v nebesih se mu bo dobro godilo.¹⁴ Človek ne živi od posvetnega kruha, ki iz zemlje zraste, temveč od boljšega [165] kruha, ki pride iz nebes – to je božja beseda. [...]

Delo pa more biti pošteno in spodobno. To je tako delo, kot ga je naročil bog Adamu [...]. Torej se za pošteno in spodobno delo šteje predvsem produktivno delo. [...] Doba meščansko-obrtniške produkcije je že znala ceniti vrednost produktivnega dela. [...]

Vendar pa protestanti še niso vrednotili dela po objektivnih, izključno ekonomskih vidikih. [...]

Ker ima delo le prehodno vrednost in je človekov smoter vendarle v božjem kraljestvu, zato naj kristjan nikar ne skrbi za svoje življenje. [...] [166] Skrb, ki je v moderni gospodarski teoriji postala bistveni element ekonomskega pojma potrebe, tu še ni našla priznanja.

11 Juričič, Postila II, 23.

12 Trubar, Katehizmus z dvejma izlagama 1575. Od praznikov.

13 Trubar, Hišna postila I, 50.

14 Trubar, Artikuli 42.

Dovoljena je le službena ali oblastniška skrb, ki išče le prida drugih, določeni oblasti podrejenih ljudi.¹⁵ Danes bi jo imenovali morda socialno skrbstvo, ki pa ne more izčrpati in povsem nadomestiti pojma službene skrbi, ki obsega tudi izrazito oblastno dejavnost. Samo službena skrb je prava krščanska skrb. [...]

Tako se vse neskladnosti v družbenem življenju izravnavajo z nedružbenimi, verskimi faktorji. Videli smo, da pri vsem poudarjanju nujnosti dela ne gre za to, da bi delu ustrezal tudi rezultat dela. V tem razmerju med delom in njegovim donosom ostane slej ko prej neka negotovost, ki se ne dá odpraviti s tem, da bi se donos dela zagotovil v okviru daljšega časovnega razdobja. Kajti trenutno utegne biti donos zaradi neugodnih zunanjih okoliščin nezadosten in nesorazmeren z vloženim delom, toda ta nevarnost bi se lahko izključila, če bi se delalo in gospodarilo s pogledom na krajšo ali daljšo bodočnost. Vendar protestantska etika vsakršno skrb, namreč občutek bodoče potrebe, izključuje in prepoveduje, donos dela pa v vsakem primeru pripisuje bogu. »Ali skrbejti, koku mi moramo jejsti, piti, oblačilu inu drugu zadobiti, tu istu je na ta narvisokejše prepovedanu. Zakaj takova skrb je enu znamejnje, de mi tega zavupanja k Bugi nejmamo, de on nas hoče obdržati.«¹⁶ Namesto gospodarskega faktorja skrbi je protestantska etika zadržala verski faktor vere. [...] Kajti cilj življenja ni na tem svetu, temveč pri bogu. [...]

[167] Zato je tudi spravljanje in zbiranje kot skrb sama nepotrebno. Smiselno se navezujejo načela o spravljanju in zbiranju na to, kar je bilo ugotovljeno glede dela in skrbi. Spravljanje in zbiranje samo po sebi ni zlo, temveč je pri tem odločilen pravičen ali nepravičen nagib. Nepravično je na primer delo oderuških kupcev in lakomnikov, ki »spravljajo žito na draginjo«, torej sploh spravljanje iz špekulativnih namenov. Kot pa je treba skrbeti za druge, tako naj spravljajo gosposka za svoje podložnike, starši za svoje otroke in bogati za siromake. Temu spravljanju ne ustreza moderni pojem varčevanja, ker se gospodarske vloge varčevanja kot faktorja za organizacijo kreditnega gospodarstva v tistem času še niso zavedali.

15 Juričič, Postila II, 158.

16 Trubar, Hišna postila II, 229.

V naši protestantski književnosti ni obširnejšega razpravljanja niti določnejšega stališča glede oderuštva, jemanja obresti, pravične cene, čeprav je Luther v svojih spisih posvečal tem vprašanjem posebno pozornost. Vzrok bo pač ta, da so naši protestanti prevajali in prirejali le knjige izključno verske vsebine, v katerih se družbena problematika odraža samo posredno kot osvetlitev verskega nauka. Problemi pa so bili tudi pri nas podobni. Razmeroma razgibano gospodarsko življenje: obrtniška produkcija, živahna trgovina in pa srečanje s prodirajočim močnejšim tujim kapitalom je moralo sprožiti vsa ta vprašanja.¹⁷ Luther nasproti pojavu kapitala kot novega samostojnega vira pridobivanja, s katerim je delo dobilo nevarnega tekmeča, ni imel trdnega stališča. Po eni strani je videl vse izrastke oderuštva, po drugi pa še ni računal z nujnostjo novih oblik kapitalističnega gospodarstva, ki je presegló okvir posameznih zaključenih teritorialnih in komunalnih področij. V takem duhu je Luther odločno zavračal mamonizem, ki so ga naši protestanti predstavili in opredelili takole: »Mamon se reče na kup spravljeno bogastvo, katero se čez vsagdajno potribo želno grabi, vkup hrani inu ga skrbno varuje, od kateriga bi človek dobro moral drugim pomagati, prez [brez] vse svoje škode.«¹⁸

Bogastvo je malokdaj pravično pridobljeno. Čeprav pa ga kdo potem pravično podeduje, je vendar često nekaj nepravilnega v uživanju, ker se grdo in nekoristno uživa in s tem odvzema ubogim, katerim po pravici pripada. Obilje blaga in denarja je vzrok greha, draži k vsemu zlu in [je] po Pavlu vzrok pogubljenja.

Toda pri bogastvu je razlikovati med imetjem in uživanjem. Imetje bogastva je dovoljeno, če je pravično pridobljeno, in ni ga zavreči [...]. Toda obsoja se lakomnost in nespodobno uživanje blaga: »Zakaj mi vidimo, da eden lakomnik nikomur ne pomaga, ništar [ničesar] ne da, ništar ne posodi, ništar ne počaka, ni na upanje ne da; tudi ne proda, tamuč [temveč] ako vidi, da velik dobitak more imeti.«¹⁹

17 Grafenauer, [Boj za staro pravdo. Slovenski kmet ob koncu 15. in v začetku 16. stol. Ljubljana 1944], 19–21, 29–47. – Zwitter Fran, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana 1929, 48 sl.

18 Juričič, Postila II, 130.

19 Juričič, Postila II, 157.

[168] Problem je torej v boljšem uživanju, kar se dá načelno rešiti na dva načina: ali z izpremembo razmerja na bolj ali manj radikalen način ali pa z uveljavljanjem etičnega, izvendružbenega načela karitativnosti.

Prvo možnost protestanti odločno odklanjajo. Kajti »Bug je dopustil vsakimu suje [svoje] imejti, od nega sam sebe, sujo družino rediti inu živiti inu kar premore, s tejmi bozimi podiliti.«²⁰

To je Luthrovo naziranje, s katerim se v bistvu ujema tudi Melanchthonovo [...]. Tudi evangelij nikjer ne zapoveduje, da bi se moralo kar koli izpremeniti. »Evangelium pusti purgarsko ordningo [občanski, običajni red] ostati.«²¹

Ostane druga možnost za izravnavo družbenih neskladnosti: to je izvendružbeni princip karitativnosti. [...]

Ta skrb za uboge pa naj ne ostane individualna, temveč naj se organizira. Po nemškem zgledu se priporoča ustanavljanje »gmajn [skupnih] skrinj ali kašč« (gemeine Kasten) »za uboge potrebne ljudi, vdove, sirote, zapuščene otroke, za uboge hišne ljudi«. To je »gmajn davanje ali štivro [dajatev] zbirati, zlasti pa sliharni bruman [dober, pobožen] karščenik vsaki petak ali drugi postavljeni dan edan denar ali groš v skrinico položi ali sicer v testamentu svojga zadnjega ali poslednjega časa edno almožno [miloščino, dar] v gmajn božjo skrinjo odloči.«²²

Že pred reformacijo so nemška mesta začela prevzemati v svojo upravo in pod svoje pokroviteljstvo razne dobrodelne ustanove: bolnišnice, [169] ubožnice, šole. Z reformacijo se je dejavnost mest v tej smeri še bolj okrepila in sploh se je uveljavilo načelo, da postani socialno skrbstvo zadeva občine. [...] Tudi premoženje samostanov naj se uporabi za dobrodelne namene. [...] Gosposčina je dolžna, da to samostansko blago spet povrne pravemu namenu, da se bodo mogli vzgajati in vzdrževati dobri šolarji, učitelji in pridigarji.²³

Toda ni dovolj splošna miloščina, »de se tukaj enimu en vinar, groš ali zlat da, po tem, kakor je naše premoženje inu njegova potreba

20 Trubar, Artikuli 88

21 Trubar, Hišna postila III, 26.

22 Juričič, Postila I, 70.

23 Trubar, Artikuli 88.

hoče imejti. Takovo pomuč smo mi vselej ubogim ludem dolžni«. Potrebna je še druga miloščina, ki jo vsakdo daje s tem, da v svojem stanu in poklicu vedno služi in pomaga svojemu bližnjemu, »zlasti de en vsakteri svoj anđel [delež], antverk [rokodelstvo] inu dolgovane [dolžnost] taku pela, de on nikoger ne preveča [preslepi], nikoger s falš [nepristnim, slabim] blagum ne ogolufa, na enim spodobnim dobičku zadosti inu za dobru ima inu tem ludem nih denar dobru plača, de on špravo mero inu vago daja ... Kateri pak zvejstu kupčuje ali rovna, ako lih taisti ništer zabstojn ne da, inu vzame en spodoben dobiček, ta da eno almožno.«²⁴

Protestantizem je tako v celoti zadržal družbeni nazor, ki je veljal od začetka krščanstva skozi ves srednji vek. Obstoječe družbeno stanje je nekaj od boga danega in se zato niti ne poskuša izpremeniti. Božja zapoved zahteva le karitativno udejstvovanje in lajšanje bede in stiske z zasebnim darovanjem in miloščino, toda brez družbene pobude in načrta. Tudi organizirana miloščina, ki smo jo omenili, v bistvu ne presega udejstvovanja zasebne karitativnosti. Za kristjane je dajanje miloščine in vsakršna pomoč bližnjemu brezpogojna dolžnost. In to je ves socialni program protestantizma.

24 Trubar, Hišna postila II, 120.

POJASNILO

Rubrika *Bilo je povedano* tokrat opozarja na raziskavo Alberta Kosa, kakšen je bil v 16. stoletju protestantski nazor o družbi. Objavlja namreč, z nekaj okrajšavami, poglavje *Družbena etika* iz njegove razprave *Družbeni nazor slovenskih protestantov* (Slavistična revija I, 1948, 59–84, 157–198), ki je nastala na podlagi njegove doktorske disertacije z enakim naslovom, obranjene leta 1946 na ljubljanski Pravni fakulteti (dostopna tudi v slovenski Digitalni knjižnici, dLib.si).

Albert Kos (1913–1947) je diplomiral 1937 na Pravni fakulteti v Ljubljani, se posvetil državnemu pravu in se študijsko izpopolnjeval 1938–1939 v Parizu na Inštitutu za mednarodne študije. V prispevkih za levičarsko časopisje (*Alademski glas*, 1551, *Sodobnost*) je obravnaval sodobno problematiko in se razvil v izvrstnega esejista. Bil je kritičen mislec, zavračal je dogmatsko razlaganje družbenih vprašanj ter poudarjal idejo človekove svobode. Med drugo svetovno vojno je bil v ujetniškem taborišču v Nemčiji, po njej pa je nekaj časa delal na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Svoje razlaganje in vrednotenje protestantskega socialnega nauka Kos gradi na raziskovanju nazorov nemških protestantov, predvsem Martina Luthra in Philippa Melanchthona, ter na najznačilnejših mestih v spisih slovenskih protestantov. Ob zajemanju navedkov iz slovenskih virov obžaluje, da mu ni dostopna *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* (1557). Zanimivo je, da razmeroma pogosto navaja Juričičevo slovensko objavo *Postille* (1578), tj. nedeljskih pridig Johannesa Spangenbergga. Prvi del Juričičeve knjige, ki je le redko predmet slovenskega literarnozgodovinskega raziskovanja, je druga izdaja *Postille slovenske* Sebastijana Krelja (Regensburg 1567), pridige v drugem in tretjem delu pa je Juričič sam prevedel. Trubarjev prevod Luthrove *Hišne postille*, ki ga Kos prav tako upošteva, je žal izšel šele devet let po Trubarjevi smrti in tik pred zatrtjem reformacije na Slovenskem, zato pravzaprav ni več mogel veliko vplivati na delovanje slovenskih pridigarjev in na nazore slovenskih vernikov.

Za razumevanje osrednja protestantske etike ni nepomembno, da so nemški teologi za *delo*, ki je v skladu s stanom in poklicem, uporabljali izraz *Werk*, ki ima v primerjavi z drugimi možnimi besedami razločnejši prizvok dosežka in stvaritve. Ivan Ungnad in Primož Trubar sta v skladu s tem svoje izdajanje knjig v slovenščini in hrvaščini označevala z besedo *Werk*.

Ob Kosovem omenjanju mestne karitativnosti ne bo odveč opozorilo, da je bil v Ljubljani že leta 1342 ustanovljen meščanski špital (*hospital*). Špital se je vzdrževal z dobrodelnimi prispevki, namenjen je bil oskrbi ostarelih, ovdovelih meščanov in meščank ter sirot, ni pa bil mestna bolnišnica. Stavba je stala ob Ljubljani na prostoru sedanje Kresije, ob njej pa je bila cerkev sv. Elizabete, v kateri je pridigal Primož Trubar.

Kosovo besedilo je ponatisnjeno brez jezikovnih ali pravopisnih popravkov; zato je ohranjena, na primer, pisava *bog* namesto *Bog*. S tremi pikami med oglatima oklepajema je naznačeno, da je tam del besedila izpuščen. V navedkih iz protestantskih spisov so za natančnejše razumevanje manj znanih besed dodane v oglatih oklepajih besede iz novejšje slovenščine. Kos črpa iz naslednjih knjig slovenskih protestantov:

Jurij Dalmatin: *Biblia, tu je vse svetu pismu Stariga inu Noviga testamenta*. Wittenberg 1584. (Gmajn predgovor čez vso Sveto Biblio; Predgovor čez Stari testament)

Jurij Juričič: *Postilla. To je kersčanske evangelske predige, verhu vsakiga nedelskiga Evangelia*. Ljubljana 1578.

Primož Trubar: *Abecedarium*. Tübingen 1550.

Primož Trubar: *Ta drugi dejl tiga Noviga testamenta*. [...] *Svetiga Pavla epistola oli list h tim Rimlanom*. Tübingen 1560. (Predgovor čez vse listuve S. Paula.)

Primož Trubar: *Articuli oli dejli te prave stare vere kersčanske*. Tübingen 1562.

Primož Trubar: *Ta celi Psalter Davidov*. Tübingen 1566.

Primož Trubar: *Catehusmus z dvejma izlagama. Ena pridiga*. Tübingen 1575.

Primož Trubar: *Hišna postilla D. Martina Lutherja*. Tübingen 1595.

Dušan Voglar